

Grundinställningar till konflikter: Konsekvenser av olika synsätt på människans natur

Människans natur - god eller ond?

I den västerländska samhällsfilosofins historia finns det två breda idéströmningar med en radikalt olikartad människosyn i botten. Den ena strömningen utgår från att människan är ett i grunden destruktivt väsen. Ett humant samhälle kan därför endast komma till stånd genom att det finns effektiva mekanismer för att hålla denna inneboende destruktivitet i schack. Detta är en av konservatismens grund tankar (Hobbes, Burke). Man ser människan som ett i grunden egoistiskt väsen som strävar efter att vinna materiell välfärd, makt och njutning för egen del. Om inte dessa egoistiska drifter regleras genom yttre kontrollmekanismer så riskerar samhället att urarta till ett allas krig mot alla. Ser man människans natur som i grunden destruktiv blir det naturligt att se kontroll som en central strategi för att hålla de sociala konflikterna på en hanterbar nivå. Härav följer logiskt en samhällsfilosofi som betonar vikten av att avskräcka medborgarna från destruktivt beteende genom statligt våldsmonopol och ett effektivt rättsväsende. Utifrån denna grundsyn är det också naturligt att se konflikter och konflikthantering som en fråga om maktingrepp, kontroll, sanktioner och domslut. Tillspetsat kan man summera denna människobild med att godhet är nedtryckt ondska.

Konservatismen betonar behovet av samhälleliga kontrollmekanismer för att begränsa omfattningen av konflikter i samhället. En närbesläktad idéströmning fokuserar i stället på den inre kontrollen. Den freudianska psykologin ser också människan som ett väsen med en starkt destruktiv potential i form av medfödda drifter som ständigt hotar att bryta igenom jagets och överjagets kontroll. Psykoanalysen betonar därför vikten av att individerna kan bygga upp ett stabilt jag som kan hålla de animaliska drifterna i schack.

Den andra stora idéströmningen utgår från att människan i grunden är god. Förekomsten av destruktivitet, konflikter och våld i samhället förklaras med att den medfödda godheten på något sätt korrumpats av negativt inflytande från omgivningen. I varierande grad återfinns denna grundsyn i liberalismen och marxismen. Rousseau brukar nämnas som en inspiratör i dessa sammanhang. En modern variant säger att den mänskliga destruktiviteten uppkommer av otillfredställda grundbehov. Hos marxismen ses konflikter som ett resultat av förtryck. Om förtrycket upphävs kommer människans sanna och goda potential att frigöras. Följaktligen ligger tonvikten här inte alls på kontroll, utan på befrielse. För att vi ska uppnå ett samhälle med mindre destruktiva konflikter måste människan först befrias från förtrycket. Detta synsätt leder ofta till en mycket skeptisk inställning till konfliktlösning. Konflikter ska inte lösas, eftersom det innebär att man kompromissar med förtryckarna. I stället ska man befria sig genom att revoltera mot förtrycket. I den mildare formen, t.ex. i den liberala traditionen, ser man rötterna till sociala konflikter i otillfredställda behov och orättvisor. Man måste därför se till att människor får möjligheter att tillgodose sina grundläggande behov. Receptet för att undvika destruktiva konflikter är inte heller här i första hand kontroll, utan reformer för att undanröja frustrerade mänskliga behov. Den liberala/radikala grundsynen kan tillspetsat uttryckas som ondska är nedtryckt godhet.

Liksom i den första idétraditionen finns här en motsvarighet på det inre planet. Människans natur är god, men negativa barndomsupplevelser har skapat förtryckande psykologiska strukturer (neuroser). Dessa kan leda till att människor söker tillfredställelse genom att dominera över andra, eller genom att eftersträva största möjliga egen vinning. Receptet är också här befrielse, men inte i form av revolution, utan i form av psykoterapi. Terapin hjälper individen att befria sig från de neurotiska strukturerna, vilket gör det möjligt för den sunda och goda kärnan att träda fram.

Våra grundläggande föreställningar om människans inneboende natur kan alltså ha mycket långtgående konsekvenser för hur vi ser på konflikter och konflikthantering, kanske utan att vi har reflekterat över om vår människobild är rimlig eller inte. Vid närmare betraktande är det givetvis alldeles för enkelt att utgå från att människans natur är vare sig ond eller god. Vi behöver en mycket mer nyanserad bild av hur människor fungerar, samt en beredskap att se över och förändra våra grundantaganden allt eftersom vi gör nya erfarenheter. Det kanske bästa sättet att skärpa uppmärksamheten kring våra grundantaganden och deras konsekvenser är att bekanta oss med en rad olika synsätt, utifrån inställningen att var och en förmodligen har någon egen viktig poäng att komma med. På så sätt fångas vi inte så lätt i en enda teori, utan stärker vår förmåga att se på problem ur olika perspektiv.

Olika perspektiv på människans natur

I de följande avsnitten skisserar jag ett antal mycket olikartade perspektiv på människans natur, hennes drivkrafter och motivation. Vart och ett av dessa perspektiv färgar in synen på konflikter och konflikthantering på ett speciellt sätt.

Manikeism

En i världshistorien vida spridd övertygelse är att kosmos genomsyras av kampen mellan goda och onda andliga makter. Dessa makter har, enligt dessa kosmologier, en reell existens, och människans själ är det främsta slagfältet för deras kamp om herravälde. Det är varje individs uppgift dels att motstå frestelsen att förledas av de onda krafterna och dels att ställa sig i de goda krafternas tjänst. En sådan övertygelse kan ha mycket långtgående konsekvenser för hur man förhåller sig till konflikter. Har man identifierat en viss person (t.ex. Hitler, Salman Rushdie, eller Khomeini), en grupp (t.ex. kommunister, judar, eller homosexuella), eller en företeelse (t.ex. kvinnlig rösträtt, långt hår, eller islam) med det Onda så är det givetvis uteslutet att inlåta sig på förhandlingar eller kompromisser med dessa. Ondskan ska man inte skaffa sig goda relationer till, den ska förgöras. Identifierar man sig själv eller den egna gruppen med det goda finns det ingen större anledning att vara lyhörd för kritik eller avfällingar.

Ekon av en sådan trosföreställning uppträder inte sällan i konfliktsituationer, när en eller flera parter identifierar sig själva med det Goda och ser motparten som något som står i vägen för förverkligandet av det Goda (och följaktligen är redskap för ondskan). Ofta verkar sådana föreställningar i det omedvetna, eller i alla fall utan att de är fullt medvetna. Så länge en aktör agerar utifrån föreställningen att det godas och det ondas representanter möts i en viss konflikt kan motsättningarna få en mycket oförsonlig karaktär, där endast fullständig seger är en acceptabel lösning.

Inläring

En rad olika skolbildningar utgår från antagandet att människans natur inte är given av naturen eller av andliga makter, utan till allra största delen ett resultat av inläring. Inom den samhällsvetenskapliga världen är detta synsätt för närvarande mycket populärt, t.ex. i form av "socialkonstruktivism." Grundtanken i den mer socialt orienterade inlärningsansatsen är att individers föreställningar, värden, mål, och beteendemönster (t.ex. i konflikter) är resultat av en inlärningsprocess där individen assimilerat kulturens meningssystem. Den mer individorienterade ansatsen, t.ex. behaviourismen, betonar hur vi som individer lär in vissa förhållningssätt genom betingningsprocesser. Obehagliga erfarenheter leder till undvikande, försvar eller angreppsbeteenden, behagliga erfarenheter befäster vissa beteendemönster.

Vi betar oss som vi gör därför att så har vi lärt oss. Om detta är ens grundsyn på människans natur är det naturligt att betrakta konflikter som resultat av inlärd beteendemönster eller inlärd värden. Vissa drar av detta slutsatsen att individer bara i begränsad utsträckning kan hållas ansvariga för destruktiva handlingar. Konflikter uppstår p.g.a. de präglingsfaktorer människor har, inte för att människan i grunden är destruktiv. Vi har möjlighet att lära om, d.v.s. göra oss av med inlärd värden och beteendemönster som leder till destruktiva konflikter och i stället tillägna oss andra mönster som gör det lättare för oss att umgås med konflikter på ett konstruktivt sätt. Utbildning, information, träning är alltså nyckelfaktorer för konflikthantering.

Det psykodynamiska synsättet

Inlärningsansatsen betonar den kognitiva delen av människan. Det psykodynamiska synsättet tillmäter också yttre inverkan en stor betydelse för formandet av individens orientering i livet, men fokuserar på känslomässiga och omedvetna faktorer. Människans natur formas genom avgörande händelser och förhållanden i individens biografi. Får vi otillräckligt med kärlek som barn kan vi som ett försvar utveckla en narcissistisk personlighet, som innebär att vi strävar efter status, erkännande och makt för att kompensera för en underliggande känsla av att vara önskad. Blir vi ofta överkörda och kränkta kan vi utveckla ett viljekomplex, d.v.s. febrilt sträva efter kontroll och makt över andra.

Det psykodynamiska synsättet ser neurotiska försvar som en mycket viktig orsak till konflikter både i det privata och i det samhälleliga livet. Inläring via kunskap hjälper här föga, eftersom de avgörande faktorerna ligger utanför den rent kognitiva domänen. Vägen till förebyggande och lösande av konflikter består i stället i terapeutisk bearbetning.

Medvetandestrukturer

Någonstans mellan inlärningsperspektivet och det psykodynamiska perspektivet finns medvetandestrukturansatsen. Denna säger att människans sätt att se sig själv, sina mål i livet och sin omvärld genomgår flera djupgående förändringar under barndom, ungdom och vuxenliv. Dessa förändringar påverkar individens sätt att tolka information. Formerna för att skapa mening av en själv och ens omgivning kan utvecklas under hela livet och dessa förändringar har djupgående konsekvenser för vad individen ser som viktiga mål och hur man föreställer sig att man bör handla. T.ex. är det en stor skillnad mellan å ena sidan en person som är helt identifierad med en yrkesroll och knyter sin självkänsla och sina livsmål till karriär och status och å andra sidan en person som är identifierad med förverkligandet av universella värden, som t.ex. alla människors väl.

Även detta perspektiv ser människans natur som något som befinner sig i förändring, inte som något som är givet en gång för alla. Möjligheten att förändras betonas, men snarare i form av personlig mognad än i form av inläring av nya typer av kunskap eller genom terapeutisk bearbetning av neurotiska mönster.

Sociobiologi

Det sociobiologiska perspektivet fokuserar på den mänskliga artens genetiska grundutrustning. Genom att studera människans evolutionära ursprung kan man dra slutsatser om genetiskt betingade beteende- och reaktionsmönster. Vi vet att människan under 95% av den tid som hon funnits på jorden levat i små grupper av jägare och samlare. Under denna period har vissa beteenden och reaktionsmönster med

överlevnadsvärde fixerats genetiskt menar sociobiologerna, t.ex. flykt- och angreppsbeteenden, territorialitet, beteenden relaterade till manlig hierarkietablering och till kvinnligt omvårdnads beteende. En del av dessa beteenden hör hemma i delar av hjärnan som inte kan styras medvetet. De utgör reflexer som utlöses under vissa betingelser.

Den ortodoxa freudianska psykoanalytiska psykologin har mycket gemen samt med det sociobiologiska perspektivet, genom betoningen av driftslivets betydelse som en central komponent i all mänsklig motivation.

De mer radikala formerna av sociobiologi menar att dessa genetiskt betingade mönster är grundkonstanter hos arten Homo Sapiens. Vi kan inte ta bort dem och inte uppfostra dem. Möjligen kan vi hitta mer eller mindre effektiva mekanismer för att hålla dem i schack, så att effekterna inte blir alltför destruktiva.

Med en sådan grundsyn på människans natur är det mest konstruktiva vi kan göra att se fakta i ögonen och acceptera de beteendemönster som finns. Någon större grad av utveckling ryms inte i detta synsätt, möjligen då i de yttre kontrollfunktioner som kan bidra till att de genetiskt betingade konfliktbeteendena inte utlöses.

Arvet

Det genetiska perspektivet kan också användas på individnivå, genom att fokusera på variationer i individens genetiska utrustning, snarare än på artens gemensamma arv. Det här perspektivet betonar att vissa personer är födda med vissa personlighetsegenskaper, t.ex. ett koleriskt temperament. Även här gäller att utrymmet för förändringar är begränsat: det genetiska arv vi föddes med får vi behålla så länge vi lever.

Systemteori

Det systemteoretiska synsättet kan uppvisa en del likheter med den socialt orienterade inläringsteorin, men bygger egentligen på helt andra förutsättningar. Medan inläringsteorin betonar betydelsen av den sociala miljön för individens inläring, fokuserar systemteorin på individens plats i ett socialt system, där varje del har en funktion i helheten. Detta innebär att det inte är inlärd mönster som är viktiga, utan vad som pågår just nu: hur relationerna mellan olika delar av en grupp ser ut. Inom familjeterapi har detta synsätt fått ett stort genomslag. Ett barn som har problem i skolan, t.ex. genom aggressivt beteende kanske har tagit på sig rollen av problembarn för att dra till sig föräldrarnas uppmärksamhet så att de inte har tid att engagera sig i sina inbördes konflikter som annars kunde hota att spränga familjen. Syndabocksbegreppet pekar också på ett systemteoretiskt synsätt, d.v.s. att en person i en grupp tilldelas en viss funktion av andra gruppmedlemmar. Syndabocken fungerar då så att gruppen har en förklaring till de problem som finns, och övriga gruppmedlemmar kan bibehålla sin självkänsla.

En annorlunda variant av systemteorin finns inom marxismen, där man hävdar att enskilda personers och grupper intressen bestäms av deras position i samhället. Ideologier, åsikter och värden utvecklas som en följd av det klassintresse en person har, och förändras följaktligen om individens position i samhället förändras.

Systemteoretiska synsätt på konflikter lägger tonvikten på hur de inbördes relationerna ser ut i ett socialt system och ser individuella egenskaper som sekundära. Konflikter kan skapas (och därför också förebyggas) genom utformningen av organisationer, regler, positioner och inbördes relationer. Enligt systemteorin är det ett misstag att söka konfliktorsaker i individer, vare sig man använder inläringsteori, genetisk biologi eller

psykodynamiska ansatser. Ingen av dessa kommer åt problem som har sitt ursprung i hur systemet som individerna ingår i är uppbyggt.

Sammanfattning

Det finns alltså många olika grundperspektiv som vart och ett har sina karakteristiska konsekvenser för hur man förhåller sig till konflikter och konflikthantering. Olika individer attraheras av olika perspektiv, vilket i sig kan skapa konflikter om vilken tolkning och vilka hanteringsstrategier som är bäst. Jag hoppas att vetenskapen om att det finns mycket olikartade grundperspektiv leder till en beredskap att fundera över vilka grundantaganden du själv har gjort och vad dessa antaganden får för konsekvenser för ditt sätt att förhålla dig. Min egen inställning är att det finns ett eller flera guldgruv i de flesta perspektiv. I vilket fall som helst är det förmodligen en stor fördel om man har förmågan att pröva olika tolkningsmöjligheter när man har en konkret konflikt framför näsan, snarare än att vara orubblig anhängare av ett enda perspektiv.

Not

Det inledande avsnittet har lånat tankar från Ken Wilbers "Up from Eden," Shambhala Publications, 1981.